Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2018 = 6.371, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, JULY-AUG, 2018, VOL- 6/46

इयत्ता 8 वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी इतिहास विषयातील विविध उपक्रमांच्या आधारे 'जीवन कौशल्ये' विकसन

अपर्णा राहुल उकले, Ph. D.

सहाय्यक प्राध्यपक□ज्ञानगंगा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन□हिंगणे खुर्द□पुणे

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

➢ जीवन कौशल्ये आणि शिक्षण

उगम□

युनेस्कोने □च शिक्षणतज्ज्ञ डॉ.जेकव डेलॉर्स यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन केलेल्या "युनेस्कोज इंटरनॅशनल कमिशन ऑन एज्युकेशन फॉर व्टेंटी फर्स्ट सेंचूरी" या आयोगाने 1996ला आपला अहवाल सादर केला. आयोगाने जगभरातील प्रचलित शिक्षणपद्धतीचा अभ्यास करून भविष्यकालीन समाजाची वैशिष्टये□ गरजा कोणत्या असणार आहे हे सांगितले. एकविसाव्या शतकात शिक्षणातून चार स्तंभांनी परिपूर्ण असा विदयार्थी निर्माण करावा लागेल असे सांगितले.

शिक्षणाच्या चार आधारस्तंभाचा संदर्भ घेवूनच जागतिक आरोग्य संघटनेने ह्यद्वेह 1997मध्ये जीवन कौशल्ये सांगितली. राष्ट्रीय अभ्यास□म अराखडा ह्यण्छफ्ह 2005 च्या मार्गदर्शक तत्त्वानुसार शैक्षणिक वर्ष 2009पासून प्राथमिक शिक्षणाच्या अभ्यास□मात दहा जीवन कौशल्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. ती जीवन कौशल्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

1.'स्व'जाणीव 2.समानानुभूती 3.समस्या निराकरण 4.निर्णयक्षमता 5.परिणामकारक संप्रेषण 6. आंतरव्यक्ती संबंध 7.सर्जनशील विचार 8.चिकित्सक विचार 9.भावनांचे समायोजन 10.ताणतणावांचे व्यवस्थापन

➢ जीवन कौशल्ये शिक्षण म्हणजे काय□

WHO- "The abilities for adaptive and positive behavior that enables individuals to deal effectively with the demands and challenges of everyday life."

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

दैनंदिन जीवनात निर्माण होणा□या विविध समस्या आाणि गरजांना प्रभावीपणे सामोरे जाण्यासाठीच्या क्षमता विदयार्थ्यात विकसित करणारे शिक्षण म्हणजे जीवन कौशल्ये शिक्षण होय.

➢ शालेय जीवनात जीवन कौशल्ये शिक्षणाची गरज

1. विदयार्थ्यांना विषयामध्ये आवड निर्माण होण्यास मदत होईल.

2. स्वयंअध्ययनाची सवय लागेल.

3 विदयार्थ्यांचा कृतियुक्त सहभाग घेता येईल.

4. नवनव्या उप□मांमधुन विदयार्थ्यांच्या सुप्त कलागुणांना वाव मिळेल.

5. ज्ञानाधिष्ठित व कौशल्याभिमुख विदयार्थी घडविला जाईल.

➢ इतिहास आणि जीवन कौशल्ये शिक्षण ः

इतिहास हे एक महत्त्वाचे सामाजिकशास्त्र आहे. आदर्श सुजाण नागरिक निर्माण करणे हे आज शिक्षणाचे ध्येय मानले आहे आणि म्हणूनच मानवी जीवनाशी अत्यंत घनिष्ठ संबंध असलेल्या इतिहास विषयाचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. इतिहासाच्या अध्ययनाने मानवाच्या कल्पनाशक्तीचा□ स्मरणशक्तीचा विकास होतो. मानवी मूल्य□विचारशक्ती□स्वदेशाभिमान□निर्णयक्षमता यांचा विकास होतो. जीवनासाठी उपयुक्त असणारी कौशल्ये रूजविण्यासाठी इतिहास विषयाचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे. म्हणूनच प्रस्तुत संशोधनामध्ये इतिहास विषयाच्या उप□मातून जीवन कौशल्ये विकसित करण्याचे निश्चित केले.

➢ जीवन कौशल्यांचा सैद्धांतिक पाया

प्रस्तुत संशोधनामध्ये स्वजाणीव□समस्या निराकरण□सर्जनशील विचार□परिणामकारक संप्रेषण या चार जीवन कौशल्यांची निवड केली आहे. या प्रत्येक जीवन कौशल्याला सैद्धांतिक पाया आहे. या जीवन कौशल्यांचा सैद्धांतिक पाया पुढे उप□मानुसार दिला आहे. त्यामध्ये जीवन कौशल्ये विषयक प्रतिमाने□ सिद्धांत□तंत्रे याचा समावेश आहे.

➢ प्रस्तुत संशोधनाची गरज

1. जीवन कौशल्ये विकसनासाठी ः

2. विदयार्थ्यांमधील सुप्त कलागुणांचा विकास करण्यासाठी ः

3. इतिहास विषयाची आवड निर्माण होण्यासाठी ः

➢ संशोधनाचे शीर्षक ः

इयत्ता **8** वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी इतिहास विषयातील विविध उपक्रमांच्या आधारे 'जीवन कौशल्ये' विकसन.

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

➢ संशोधन विधान ः

रयत शिक्षण संस्थेचे न्यू इंग्लिश स्कूल डोर्लेवाडी तालुका बारामती जि . पुणे येथील "इयत्ता 8 वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी इतिहास विषयातील विविध उपक्रमांच्या आधारे स्वजाणीव समस्या निराकरण सर्जनशील विचार आणि परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्यांचे विकसन करणे .

➢ संशोधनाची उदिद्ष्टे ः

1 . इयत्ता 8 वीच्या इतिहास पाठयपुस्तकात दिलेल्या विविध उपक्रमांच्या आधारे व पूरक उपक्रमांच्या आधारे जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम निर्मिती करणे .

2 . इयत्ता 8 वीच्या इतिहास पाठयपुस्तकात दिलेल्या विविध उपक्रमांची व पूरक उपक्रमांची अंमलबजावणी करणे .

3 . इयत्ता 8 वीच्या इतिहास विषयाच्या अनुषंगाने राबविलेल्या विविध उपक्रमांचा विद्यार्थ्यांच्या जीवन कौशल्ये विकसनावर होणारा परिणाम अभ्यासणे .

➢ संशोधन परिकल्पना ः

1 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीमुळे इ . 8वीच्या विदयार्थ्यांच्या स्वजाणीव या जीवन कौशल्यामध्ये सार्थ फरक दिसून येईल .

2 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीमुळे इ . 8 वीच्या विदयार्थ्यांच्या समस्या निराकरण या जीवन कौशल्यामध्ये सार्थ फरक दिसून येईल .

3 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीमुळे इ . 8वीच्या विदयार्थ्यांच्या सर्जनशील विचार या जीवन कौशल्यामध्ये सार्थ फरक दिसून येईल .

4 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीमुळे इ . 8वीच्या विदयार्थ्यांच्या परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्यामध्ये सार्थ फरक दिसून येईल .

➢ संज्ञांच्या कार्यात्मक व्याख्या ः

1 . इयत्ता 8 वी चे विदयार्थी ः कार्यात्मक ः प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्य पाठयपुस्तक निर्मिती मंडळाचा अभ्यासक्रम राबविर्णा या इ . स . 2015 16 या शैक्षणिक वर्षातील रयत शिक्षण संस्थेचे न्यू इंग्लिश स्कूल डोर्लेवाडी तालुका बारामती जि . पुणे येथील प्रवेश घेतलेले मराठी माध्यमातील 45 विदयार्थी .

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

2. इतिहास ः कार्यात्मक ः महाराष्ट्र राज्यातील शालेय आकृतीबंधानुसार मराठी माध्यमाच्या शाळेतील इयत्ता 8 वीच्या अभ्यासक्रमामध्ये समाविष्ट करण्यात आलेला एक विषय.

3. उपक्रम ः कार्यात्मक ः महाराष्ट्र राज्य पाठयपुस्तक निर्मिती मंडळातर्फे प्रकाशित केलेल्या इ. 8 वीच्या पाठयपुस्तकात आकलन सूलभ व्हावे म्हणून घटकांच्या खाली दिलेल्या कृती व संशोधिकेने आयोजित केलेल्या पूरक कृती म्हणजे उपक्रम.

4. जीवन कौशल्ये विकसन ः जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीनंतर स्वजाणीव, समस्या निराकरण, सर्जनशील विचार आणि परिणामकारक संप्रेषण या चाचण्यांच्या गुणांमध्ये झालेली वाढ म्हणजे जीवन कौशल्ये विकसन होय.

स्वजाणीव ः कार्यात्मक ः प्रस्तुत संशोधनात स्वजाणीव म्हणजे डॉ. अचला जडे यांच्या अप्रमाणित स्वजाणीव विषयक तयार केलेल्या चाचणीवरील प्राप्तांकाच्या आधारे स्वजाणीवेचे केलेले मापन.

समस्या निराकरण ः कार्यात्मक ः प्रस्तुत संशोधनात समस्या निराकरण म्हणजे संशोधकाने समस्या निराकरण विषयक तयार केलेल्या चाचणीवरील प्राप्तांकाच्या आधारे समस्या निराकरण या कौशल्याचे केलेले मापन.

सर्जनशील विचार ः कार्यात्मक ः प्रस्तुत संशोधनात सर्जनशील विचार म्हणजे डॉ. बी. के. पासी यांच्या प्रमाणित सर्जनशील विचार विषयक तयार केलेल्या चाचणीवरील प्राप्तांकाच्या आधारे सर्जनशील विचार या कौशल्याचे केलेले मापन.

परिणामकारक संप्रेषण ः कार्यात्मक ः प्रस्तुत संशोधनात परिणामकारक संप्रेषण म्हणजे संशोधकाने परिणामकारक संप्रेषण विषयक तयार केलेल्या चाचणीवरील प्राप्तांकांच्या आधारे परिणामकारक संप्रेषण या कौशल्याचे केलेले मापन.

- **संशोधनाची परिमर्यादा ः**

1. स्वजाणीव, समस्या निराकरण, सर्जनशील विचार आणि परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्यांच्या विकसनासाठी जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम तयार केला.

2. प्रस्तुत संशोधनात संशोधिकेने तयार केलेल्या जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमामध्ये इतिहास पाठयपुस्तकातील काही उपक्रम व पूरक उपक्रमांचा समावेश केला आहे.

3. प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या मराठी माध्यमाच्या रयत शिक्षण संस्थेचे न्यू इंग्लिश स्कूल, कोर्लेवाडी, तालुका बारामती, जि. पुणे या शाळेचा समावेश केला आहे.

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

4. प्रस्तुत संशोधनात प्रासंगिक नमुना निवड पद्धतीने न्यू इंग्लिश स्कूल□ या शाळेतील **2015 16** या शैक्षणिक वर्षातील इयत्ता **8** वीला प्रवेश घेतलेल्या **45** विदयार्थ्यांचा समावेश आहे.

➢ **संशोधनाची मर्यादा**

1.जीवन कौशल्यांचे मापन करण्यासाठी उपलब्ध प्रमाणित व संशोधक निर्मित अप्रमाणित अशा चाचण्या वापरल्या.

2.जीवन कौशल्ये विकसन कार्य□माची सप्रमाणता विषय तज्ज्ञांकडून तपासून निश्चित केली.

3.प्रस्तुत सशोधनात प्रासंगिक नमुना घेतल्यामुळे संशोधनाच्या सामान्यीकरणावर मर्यादा येतील.

4.जीवन कौशल्ये विकसन कार्य□माची परिणामकारकता ही प्रायोगिक गटातील विदयार्थ्यांनी पूर्वचाचणी व उत्तरचाचणीमध्ये दिलेल्या प्रतिसादावरून तपासली.

5.प्रासंगिक नमुना निवड□एकलगट पूर्वोत्तर परीक्षण अभिकल्प□संशोधिकेने तयार केलेली अप्रमाणित मापन साधने व अल्प कालावधीचा कार्य□म यामुळे निष्कर्षाच्या व्यापक सामान्यीकरणावर मर्यादा येतील.

➢ **संशोधनाची व्याप्ती**

1.प्रस्तुत संशोधन महाराष्ट्र राज्यातील उच्च प्राथमिक स्तरावरील इ.**8** वीच्या मराठी माध्यमाच्या विद्यार्थ्यांशी संबंधित आहे. **2**.प्रस्तुत संशोधन हे इ.**8**वीच्या मराठी माध्यमाच्या इतिहास विषयातील उप□मांशी व फक्त विदयार्थ्यांच्या जीवन कौशल्ये विकसनाशी संबंधित आहे.

➢ **संशोधनाचा प्रकार** : उपयोजित संशोधन.

➢ **संशोधन पद्धत** : प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

➢ **संशोधन अभिकल्प** : प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रायोगिक संशोधन पद्धतीतील पूर्व प्रायोगिक अभिकल्प गटातील एकलगट पूर्वोत्तर परीक्षण अभिकल्पाचा वापर केला आहे.

संबंधित संशोधनाचा आढावा

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधनाशी संबंधित असलेल्या साहित्याचा आढावा घेतला आहे.

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

अ.□	कौशल्ये	संदर्भ	संख्या
1	जीवन कौशल्ये	1.पुस्तके	10
		2.लेख	8
		3.मार्गदर्शिका	4
		4.कार्यपुस्तिका	5
		5.हस्तपुस्तिका	2
2.	10 जीवन कौशल्याशी संबंधित संशोधने	1.पीएच.डी	5
		2.संशोधन प्रकल्प	1
3.	दोन किंवा दोनपेक्षा अधिक जीवन कौशल्याशी संबंधित संशोधने	पीएच.डी	5
4.	स्वजाणीव कौशल्याशी संबंधित संशोधने	पीएच.डी	3
5.	समस्या निराकरण या कौशल्याशी संबंधित संशोधने	पीएच.डी	2
6.	सर्जनशील विचार या कौशल्याशी संबंधित संशोधने	पीएच.डी	10
7.	परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्याशी संबंधित संशोधने	1.पीएच.डी	1
		2.संशोधन प्रकल्प	1

➢ संशोधनाची गृहीतके

1.विविध उप□मांमधून सहभागी झाल्यामुळे विदयार्थ्यांच्या आंगी कौशल्य प्राप्त होते.

2.विदयार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी□त्यांना समर्थ□सुयोग्य व जबाबदार नागरिक बनविण्यासाठी अभ्यासेत्तर उप□मच अत्यंत प्रभावी माध्यम आहे.

➢ प्रस्तुत संशोधनातील जनसंख्या आणि नमुना ः

जनसंख्या ः

प्रस्तुत संशोधनामध्ये पुणे जिल्हयातील मराठी माध्यमाच्या शाळेतील इयत्ता आठवीचे सर्व विदयार्थी. शैक्षणिक वर्ष 2015 16 मधील महाराष्ट्रातील पुणे जिल्हयातील मराठी माध्यमाच्या अनुदानित शाळांची संख्या 1674 एवढी आहे. तर इ. 8 वीच्या विदयार्थ्यांची संख्या 3□56□693 एवढी आहे.

नमुना ः

प्रस्तुत संशोधनासाठी असंभाव्यता नमुना निवड गटातील प्रासंगिक नमुना निवड पद्धतीचा वापर केला आहे. प्रस्तुत संशोधनामध्ये पुणे जिल्हयातील बारामती तालुक्यातील रयत शिक्षण संस्थेची न्यू इंग्लीश स्कूल□ डोर्लेवाडी या शाळेतील 2015 2016 या शैक्षणिक वर्षातील इ. 8 वीला प्रवेश घेतलेले 45 विदयार्थी होते.

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

➢ जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम ः

1. ओळख आपली आपल **2**.असी मी असा मी **3**. मी **4**.मला प्रभावित करणारे सावरकर **5**.माझे आवडते समाजसुधारक **6**.वक्तृत्व स्पर्धा **7**.आपली प्रतिज्ञा **8**.घोषवाक्यांचा तक्ता तयार करून घेणे **9**.डॉ.प्रकाश बाबा आमटे चित्रपट **10**.राष्ट्रभक्तीपर समुहगीत स्पर्धेचे आयोजन करणे. **11**. सत्याग्रह या विषयावर चर्चा **12**. स्वातंज्यासाठी जहाल व मवाळ मतवादी गटाचे योगदान ःवादविवाद स्पर्धा **13**. मन आरेखन तक्ता **14**. पोस्टर सादरीकरण **15**. बोधकथाः यश आणि अपयश **16**. मेरा भारत महान प्रश्नमंजूषा **17**. समाजसुधारक व संस्थांचा तक्ता तयार करणे **18**. कथा लेखन **19**. सर्वधर्मसहिष्णूता **20**. आपले सामजिक प्रश्न **21**. वाहतूक व दळणवळण व्यवस्था **22**. पासिंग द पार्सल **23**. सा क सं धो विश्लेषण **24**. संस्कार मूल्यांचे **25**. माझा इतिहास

➢ प्रस्तुत संशोधनातील चले ः

1.स्वतंत्र चल ः 'जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम'

2.परतंत्र चले ः जीवन कौशल्यांचे विकसन

3.बाहय चल ः प्रयोगाच्या काळात शाळेने राबविलेले इतर उपक्रम.

4.नियंत्रित चल ः

1.पाठयपुस्तकातील उपक्रम व पूरक उपक्रम **2**.उपक्रम राबविण्याचा कालावधी

3.अध्ययर्न अध्यापनाचे माध्यम **4**.मापन साधने

➢ माहिती संकलनाची साधने

1.स्वजाणीव चाचणी ः डॉ.अचला जडे **2**.सर्जनशील विचार चाचणी ः डॉ.बी.के.पासी

3.समस्या निराकरण चाचणी ः संशोधक निर्मित **4**.परिणामकारक संप्रेषण चाचणी ः संशोधक निर्मित

5.पदनिश्चयन श्रेणी व पडताळा सूची ः एस्र सी.ई.आर.टी

➢ माहिती विश्लेषणाची साधने ः

माहितीचे संख्यात्मक विश्लेषण करण्यासाठी करण्यासाठी 'त' या संख्याशास्त्रीय साधनाचा वापर केला आहे. स्वजाणीव, समस्या निराकरण, सर्जनशील विचार आणि परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्यांच्या पदनिश्चयन श्रेणी आणि पडताळा सूचीचे विश्लेषण शेकडेवारीच्या सहाय्याने केले आहे. तसेच प्रत्याभरण प्रपत्रातील प्रतिसादांचे गुणात्मक विश्लेषण केले आहे.

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

➢ **प्रयोग कार्यवाहीचे वेळापत्रक ः**

03 ऑगस्ट **2015** ते **26** फेब्रूवारी **2016** या कालावधीमध्ये प्रत्यक्ष शाळेमध्ये जावून जीवन कौशल्य कार्य□म राबविला.

➢ **माहितीचे अनुमानात्मक विश्लेषणः**

पूर्व व उत्तर परीक्षणात विदयार्थ्यांना मिळालेल्या गुणांच्या मध्यमानाची तुलना द्विपूच्छ (Two Tailed) 't' परीक्षिकेच्या सहाय्याने केली आहे. 't' चे मूल्य IBM.SPSS Statistics version 20 मधील paired sample 't' test ने काढले.

तपशील	स्वजाणीव		समस्या निराकरण		सर्जनशील विचार		परिणामकारक संप्रेषण	
	पूर्व चाचणी	उत्तर चाचणी	पूर्व चाचणी	उत्तर चाचणी	पूर्व चाचणी	उत्तर चाचणी	पूर्व चाचणी	उत्तर चाचणी
विदयार्थी संख्या	45	45	45	45	45	45	45	45
प्राप्तांकाचे मध्यमान	75.46	83.68	32.77	44.08	74.93	92.86	30.60	42.80
सहसंबंध गुणांक	0.91		0.51		0.96		0.73	
स्वाधीनता मात्रा	44		44		44		44	
सार्थकता स्तर	0.01		0.01		0.01		0.01	
प्राप्त 'त' मूल्य	19.23		15.49		28.02		42.75	
सारणी 'त' मूल्य	2.68		2.68		2.68		2.68	
परिणाम आकार मूल्य	1.17		2.46		1.09		5.02	
संशोधन परिकल्पनेचा स्वीकार किंवा त्याग	स्वीकार		स्वीकार		श्वीकार		स्वीकार	

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

➢ पदनिश्चयन श्रेणी व पडताळा सूचीचे विश्लेषण

अ .	कौशल्ये	विधाने	श्रेणी	शेकडेवारी
1 .	स्वजाणीव	9	अ2	15 . 55 %
			ब1	28 . 88 %
			ब2	55 . 55 %
2	समस्या निराकरण	8	अ2	31 . 11 %
			ब1	40 %
			ब2	28 . 88 %
3	सर्जनशील विचार	7	अ2	22 . 22 %
			ब1	53 . 33 %
			ब2	24 . 44 %
4	परिणामकारक संप्रेषण	10	अ2	20 %
			ब1	47 %
			ब2	33 %

➢ माहितीचे गुणात्मक विश्लेषण

1 . प्रत्याभरण पत्र व स्वयंमूल्यमापन प्रश्नावलीचे विश्लेषण ः

1 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम आम्हाला आवडला असे सर्व **45** विदयार्थ्यांनी सांगितले .

2 . उपक्रमांमध्ये विविधता होती .

3 . कथालेखन पासिंग द पार्सल डॉ . प्रकाश बाबा आमटे चित्रपट आपली प्रतिज्ञा माझा इतिहास इ . उपक्रम विदयार्थ्यांना सर्वाधिक आवडले .

4 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमामुळे विविध कौशल्यांचा विकास झाला

2 . संशोधिकेची निरीक्षणे ः

1 . इतिहास विषयाची आवड

2 . चर्चेतील सहभागात वाढ

3 . कार्यक्रम सहभागात वाढ

4 . आत्मविश्वासात वाढ

5 . इतिहास विषयाच्या वाचनात वाढ

6 . अचूक स्व परीक्षण

7 . विदयार्थ्यांमधील सुप्त कलागुणांचा विकास

➢ संशोधनाचे निष्कर्ष

1 . संशोधक निर्मित जीवन कौशल्ये कार्यक्रमामुळे इ . **8** वीच्या विदयार्थ्यांच्या स्वजाणीव समस्या निराकरण सर्जनशील विचार परिणामकारक संप्रेषण या जीवन कौशल्यांच्या पूर्वचाचणीतील प्राप्तांकांच्या मध्यमानाच्या तुलनेत उत्तरचाचणीतील मध्यमानात लक्षणीय वाढ झाली . म्हणजेच प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने विकसित केलेला कार्यक्रम इ . **8** वीच्या विदयार्थ्यांमध्ये स्वजाणीव समस्या निराकरण सर्जनशील विचार परिणामकारक संप्रेषण ही जीवन कौशल्ये विकसित करण्यासाठी परिणामकारक ठरला .

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

2 . जीवन कौशल्ये मापन चाचणीतील प्रत्येक चाचणीत प्राप्तांकात झालेल्या वाढीची तुलना केली असता सर्ज नशील विचार आणि परिणामकारक संप्रेषण यात सर्वाधिक वाढ झालेली आढळली .

3 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमाची परिणामकारकता पाहण्यासाठी वापरलेल्या पडताळा सूची व पदनिश्चयन श्रेणी या पूरक साधनाच्या आधारे असे म्हणता येते की, प्रत्येक विदयार्थ्याच्या वर्तनात सकारात्मक बदल दिसून आला व विदयार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्यांचे विकसन झाले .

4 . जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमावरील प्रत्याभरण प्रपत्राच्या आधारे प्रत्याभरण प्रपत्रामध्ये दिलेल्या प्रतिसादावरून जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम सर्वांना आवडला असे सर्व विदयार्थ्यांनी नमूद केले .

➢ प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाचे योगदान ः

1 . विदयार्थ्यांच्या जीवन कौशल्ये विकसनासाठी जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रम परिणामकारक आहे .

2 . विषयाचे अधिक ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी व विषयाची आवड निर्माण करण्यासाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रम परिणामकारक आहे .

3 . प्रस्तुत जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमातील उपक्रम शिक्षकांना विदयार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्ये विकसित करता येण्यासाठी मार्गदर्शक ठरू शकतात .

4 . इतिहास विषयाबरोबरच इतर विषयासाठी जीवन कौशल्ये विकसन कार्यक्रमातील उपक्रम, तंत्रे, पद्धती आणि प्रतिमाने उपयोगी ठरू शकतात .

➢ पुढील संशोधनासाठी विषय ः

1 . प्राथमिक व माध्यमिक स्तरातील अन्य विषयातील विविध उपक्रमांमधून जीवन कौशल्ये कार्यक्रमांचे विकसन .

2 . इतर माध्यमाच्या प्राथमिक, माध्यमिक अणि उच्च माध्यमिक स्तरातील विदयार्थ्यांच्यासाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रमांचे विकसन .

3 . शाळा व महाविदयालयीन स्तरावरील विदयार्थ्यांसाठी अभ्यासपूरक कार्यक्रमातून जीवन कौशल्ये शिक्षण देण्यासाठी कार्यक्रमाचे विकसन .

4 . वैदयकीय, अभियांत्रिकी, वकील यासारख्या अभ्यासक्रमातील विदयार्थ्यांसाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रमांची निर्मिती आणि त्याच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास .

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

5. विशेष गरजा असणा या विदयार्थ्यासाठी आणि रात्रशाळेमध्ये शिकणा या विदयार्थ्यासाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रमांचे विकसन आणि त्याच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास.

➢ **संशोधनाच्या निष्कर्षावर आधारित शिफारशी**

1. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक आणि संशोधन परिषद/पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ आणि माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळासाठी ः

1. अभ्यासक्रम तयार करताना द्वऊ ने सांगितलेल्या **10** जीवन कौशल्यांचा विचार व्हावा. अभ्यासक्रमामध्ये व पाठयपुस्तकामध्ये जीवन कौशल्ये राबविण्यासाठीच्या उपक्रमांचा समावेश करावा.

2. शालेय शिक्षकांसाठी जीवन कौशल्ये शिक्षणावर आधारित कार्यशाळांचे आयोजन करावे.

3. शिक्षकांना प्रशिक्षण साहित्य उपलब्ध करून दयावे.

4. जीवन कौशल्ये शिक्षण कार्यवाहीसाठी शिक्षकांना मार्गदर्शन करण्यासाठी विषयानुरूप हस्तपुस्तिका तयार कराव्यात.

2. शिक्षणशास्त्र महाविदयालयांसाठी ः

1. शिक्षणशास्त्र पदविका आणि पदवी अभ्यासक्रमामध्ये जीवन कौशल्ये शिक्षणाचा संकल्पनात्मक माहितीबरोबरच उपयोजनात्मक कृतींचाही समावेश करावा.

3. शाळेसाठी ः

1. शाळेतील शिक्षकांना जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे प्रशिक्षण देण्यासाठी कार्यशाळांना पाठवावे.

2. जीवन कौशल्ये शिक्षणासाठी जाणीवपूर्वक उपक्रमांचे आयोजन करून विदयार्थ्यांच्या अंगी जीवन कौशल्ये रूजवावीत.

4. शालेय शिक्षकांसाठी ः

1. शाळेतील शिक्षकांनी विषयाच्या अध्यापनाबरोबरच पाठयपुस्तकामध्ये दिलेल्या उपक्रमांचे जीवन कौशल्ये विकसनाच्या दृष्टीने नियोजन करून त्यांची अंमलबजावणी करावी.

2. विषय अध्यापनात शिक्षकांनी विविध तंत्रे/पद्धतींचा वापर करावा.

संदर्भसूची

Engilish

Adolescence Education Programme, Teachers Workbook for Students Activity Retrieved Augest, 11, 2012 from www.cbseportal.com/ aep.

Best, J.W. and Kahn, J.V. (2009).“Research in Education”. New Delhi: PHI learning private Limited.

Buch, M.B. (1988-1992). “Fifth Survey of Indian Educational Research”. New Delhi: NCERT

Copyright © 2018, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

Flow Chart, Content Flow at a Glance, Module 7: life skills Retrived June, 20, 2014 from https://www.unodc.org.

Nivedita, and Budh S. (2013) " Life Skills Education : Need and Strategies". Scholary Research Journals, Retrived from July, 16, 2016 www.academia.edu /27615188/LIFE_SKILLS.

मराठी

*आधुनिक भारताचा इतिहास **2008** इयत्ता आठवी इतिहास पाठयपुस्तक प्रथम आवृत्ती पुणे महाराष्ट्र राज्य पाठयपुस्तक निर्मिती मंडळ.*

*करंदीकर सु. **2009** अध्ययन अध्यापनाचे मानसशास्त्र प्रथम आवृत्ती कोल्हापूर फडके.*

*कुंडले म. बा. **2008** सर्जनशीलता प्रथम आवृत्ती पुणे नित्य नूतन.*

*गायकवाड रा. **2008** 'जीवन कौशल्य हस्तपुस्तिका' राज्य साधन केंद्र पुणे. Retrived June, 25, 2014 , from srcpune.nic.in.*

*जगताप ह. ना. **2007** अध्ययन प्रक्रिया. ह. ना. जगताप संपादक शैक्षणिक मानसशास्त्र तिसरी आवृत्ती पुणे नरेंद्र*

*टोपकर ने. शिंदे आ. **2004** इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन प्रथम आवृत्ती पुणे नूतन.*

*डि'क्रूझ, प्र. **(2010)**. थिकिंग ॲक्टिव्हिली ॲट वर्क. प्रथम आवृत्ती पुणे डायमंड.*

*देव जे. आणि कुलकर्णी अ. **2013** शैक्षणिक संशोधन प्रथम आवृत्ती पुणे नित्यनूतन*

*दुनाखे अ. **2004** इतिहासाचे आशययुक्त अध्यापन द्वितीय आवृत्ती पुणे नूतन.*

*पारसनीस हे. **2007** सर्जनशीलता. ह. ना. जगताप संपादक शैक्षणिक मानसशास्त्र तिसरी आवृत्ती पुणे नरेंद्र*

*पंडीत ब. वि. **2007** शिक्षणातील संशोधन ःसंख्यात्मक आणि गुणात्मक प्रथम आवृत्ती पुणे नित्यनूतन*

*भिंताडे वि. रा. **1999** शैक्षणिक संशोधन पद्धती द्वितीय आवृत्ती पुणे नित्यनूतन.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद **2008** जीवन कौशल्य शिक्षण मार्गदर्शिका इयत्ता पहिली ते चौथी प्रथम आवृत्ती पुणे.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद **2008** जीवन कौशल्य शिक्षण मार्गदर्शिका इयत्ता पाचवी ते सातवी प्रथम आवृत्ती पुणे.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद **2011** जीवन कौशल्य शिक्षण शिक्षक मार्गदर्शिका जीवन कौशल्ये आणि नमुना पाठ, भाग पहिला' इयत्ता पहिली ते आठवी प्रथम आवृत्ती पुणे.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद **2011** जीवन कौशल्य शिक्षण शिक्षक मार्गदर्शिका अध्ययन अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन भाग दुसरा इयत्ता पहिली ते आठवी प्रथम आवृत्ती पुणे .*

*मुळे रा. श. मुळे वि . तू. **1978** शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे तिसरी आवृत्ती औरंगाबाद विदया बुक्स.*

*लेरी जेम्स. अनुवाद मानसेता, ज. **(2006)**, 'जीवन कौशल्ये' मुंबई एम्वसी बुक डिस्ट्रिब्युटर्स.*